ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱՅԱՆ ԷՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԷՆՈՒԹԵԱՄԲ Յ. Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆԻ

Ա. ՏԱՐԻ 1883 ՅՈՒԼԻՍ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ծննդաբերութիւն ..... ՏՕՔԹ. Տ. ՔԱԲԱՄԱՃԵԱՆ
Նախապատմական բաղամակրութիւն ..... Գ. Մ.
Մարդիկ եւ իրք ..... ՀՐԱՉԵԱՅ
Բաղանիք ..... Ղ. Յ. ՊԱԼԵԱՆ
Ոսկեղար-թղթեղար ..... ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Աղբիւրն եւ ծով ..... » » »

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱԲԱՄԵԱՆ

1883

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՔ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ԱՄՍԵԱՑ

Ա. Տարի Յուլիս 1883. Թիւ 7

ԾՆՆԴԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակութիւն Ե. թիւեն)

Ժամ է արդ խօսիլ յղութեան վրայ։

Երբ կինն, ընտանեկան յարկին թագուհին, մայրութեան չքեղափայլ պսակաւ ճակատն զարդարուած կը ներկայանայ մեզ, պարտիմք նորա այս վիճակին վրայ քաղցր եւ յարգական աչօք նայիլ։ Ցղի կինն մի կրկին էակ է, կրկնապէս տկար եւ կրկնապէս համակրելի, որ ամեն տեսակ ակնածութեան իրաւունք ունի։ Ամուսինն, ընտանիքն, ընկերութիւնն միշտ յարգած են կնոջ այս վիճակն։ Օրէնքն իսկ, որ յամենայնի այնչափ աններող ու անողոք է, հոս պահ մի տեղի կուտայ, կը խնայէ ծառայն որ մի ընճիւղ պիտի արձակէ, կը կասեցնէ դահճին տապարն մի մահապարտ մօր գլխոյն առջեւ, ու ահաւոր վճռոյն գործադրութիւնն կը յետաձգէ մինչեւ ծննդաբերութեան գործոյն անխափան կատարումն։ Ա՛րդ, եթէ այսչափ յարգելի է յղութիւնն, ո՞րչափ առաւել խղճի մտօք ուշադրութիւն պարտ է նուիրել եւ համակերպիլ այն առողջաբանական սկզբանց ու կանոնաց, որք այս

մասին կը վերաբերին եւ զորս մի առ մի պիտի թուեմք։ Անուանի մանկաբարձն Մօռիսօ կ'ըսէ թէ՝ յղութիւնն մի ալեկոծ ծով է, որոյ վրայ մայրն ու զաւակն միանգամայն կը ծփան ինն ամիս շարունակ, հետեւաբար պէտք չէ երբէք մոռնալ կողմնացոյցն եւ արհեստին ցուցած բոլոր նախապատհեստ զգուշութիւններն։

Յղի կնոջ ծծած օդն մաքուր պիտի լինի։ Նա պէտք է ղերծ պահէ զանձն օդի եւ ջերմութեան աստիճանի յանկարծական փոփոխութեանց ազդեցութենէն։ Պէտք է հեռի կենայ եւ չի յաճախէ այն տեղերն, ուր մարդկանց ստուար բազմութիւն լցուած լինելով, օդն բնականաբար ապականեալ է, ինչպէս են, թատրոն, պարահանդէս եւ այլ սոցին սակի յոգնախուռն բազմութեամբ երեկոյթք։

Պէտք է որ նորա բնակութիւնն հեռի լինի արհեստարաններէ, գործարաններէ եւ ճախնուտ տեղերէ։ Նորա շընչած օդն տաք եւ սահմանափակ ըլլալու չէ. զգուշանալու է նաեւ ցուրտ ու խոնաւ օդէն որ հարբուղիս (catarrhe) յառաջ կը բերէ, հարբուղիսն՝ հազ, որոյ հետեւանքն կրնայ լինիլ վիժումն։ Դարձեալ նեխութեանց դարշահոտութեամբ ապականեալ օդն կրնայ նոյն արդիւնքն ունենալ։

Յղութիւնն ընտանեաց մօր փառքն ու պատիւն է. հետեւարար զայն ծածկելու համար՝ ի գործ դրուած ամեն միջոց եւ հնարք դատապարտելի են։ Մայրն պարտի նորածեւութեան բոլոր պահանջումներն ու քմահաճոյքն լրացնել իւր եւ զաւակին առողջութեան համար։ Նորա հագուստներն բաւական լայն ըլլալու են, որպէս զի ստինքն եւ մասնաւորաբար որովայնն չի սեղմուին։ Լանջաց չափազանց սեղմումն ստեանց եւ մանաւանդ պտկանց (mamelons) կանոնաւոր աճումն արգելլով, նոքա տափակ ու անտած (atrophié) կը մնան, հետեւաբար նորածինն չի կրնար իւր մօր կաթն ծծել եւ այսպէս մայրն իւր զաւակն դիեցուցանելու, այսինքն մայրական պարտականութեանց ամենէն քաղցրն կատարելու անկարող կը գտնուի։ Հարկ է ուրեմն ստինքն ա՛ւ է ճընշումէ ազատ պահել։ Նաեւ դիեցման միջոցին երբեմն պատահող՝ պտկանց քերթումն կամ փսալարներն (excoriations, gerçures) չի գոյանալու համար, լաւ է ծննդաբերութենէն

առաջ, յղութեան վերջին ամսոց մէջ պտկունքն լուալ օղիով, կաղնւոյ կեղեւի կամ տերեւի թրջոցով (macération)։

Եւ ինչ ըսելու է այնպիսի մօր, որ չունենալով ստեանց անկանոնութիւն, տկարութիւն, վերջապէս մի որ եւ է արդարացուցիչ պատճառ, աշխարհային հաճոյից միայն անձնատուր լինելով, կամովին կը զրկէ իւր զաւակն եւ իւր ծոցն, իւր կաթն կը զլանայ այն էակին զոր այնչափ ամիսներ կրեց արգանդին մէջ. կը յանձնէ զայն մի ստնտուի, այսինքն մի օտար վարձկան կնոջ, զոր ուր էր թէ գոնէ քաջ հսկելու եւ իւր զաւակն լաւ խնամատարել պարտաւորելու հոգ տանէր. այս կերպն ընդունելի լինէր թերեւս. սակայն շատ անդամ, խիստ շատ անգամ, այդ կինն ինքն իրեն ձգուած է, որպէս կամի այնպէս կը նայի, այնպէս կը խնամէ, զի ինչպէս ինքն օտար է, այդ իւր գրկի անմեղ մանկիկն ալ, աւա՜ղ, իրեն համար օտար լինելու յանցանքն ունի, վասն որոյ մօր աչքն կը պակսի իրեն եւ առ երախայն զգացած գութն ու տարած խնամքը սովորաբար առած ամսականին վրայ կը չափուի, մինչդեռ խեղճ նորածինն անհամեմատ առաւել հոգածութեան ու անչափ խնամոց կարօտ էր։ Այս ընթացքին հետեւանքն արդէն յայտնի է ինքնին։ Այդ դժբաղդ մատղաշ նորածինն կը տկարանայ, կը հիւանդանայ, կը հիւծի օր քան զօր. նա նման է մի մատաղատունկ բոյսի զոր արեւն ու անձրեւ դուն ուրեք կ'այցելեն. կը թօչնի, կը խամրի, կը թառամի այն որ վաղիւ կանաչափայլ դեղուղէշ պիտի փթթէր ու ծաղէր։ Ուստի, այն կինն որոյ երկինք մայրութեան բաղդն ու փառքն շնորհած են, պէտք է քաջ համոզուած ըլլայ թէ՝ մայր մի շատ չէ իր որդոյն համար։ Բայց աւելին կայ։ Բնութեան օրինաց այսպէս անսատեալով, միայն զաւակն չ'է որ կը տուժէ, դիեցումէն խորշող մայրն ալ ունի իւր բաժին. նա առաւել քան զայլս ենթակայ է այն հիւանդութեանց, որք ծննդաբերութենէն յետոյ կրնան վրայ հասնիլ եւ նորա կեանքն իսկ վտանգի տակ դնել։ Այս պատճառներով ուրեմն կինն այն ատեն միայն ազատ է դիեցման հարկէն, երբ իւր բժիշկն զայն բացարձակապէս կ'արգիլէ իրեն, ապագային նորանոր հիւանդութեանց առաջքն առնելու համար, եւ այս կը պատահի այլ եւ այլ պարագայից մէջ,

դրա չէ մարի մի առ մի թուել։ Բայց թողումք, անցնիմք չուտով այս դիեցման մեծ ու ընդարձակ խնդիրն, որ առանձին յօդուածոց նիւթ կրնայ մատակարարել եւ շարունակեմք։

Հանդերձից լայնութեան կարեւորութիւնն առաւել զգալի է որովայնին համար, որ պէտք չէ երբէք սեղմուի, վասնզի նեղ հագուստներն, արգանդի աստիճանաբար կանոնաւորապէս ընդլայնման արգելք լինելով, կրնան վիժումն յառաջ բերել։ Դարձեալ փորձն ցուցած է թէ՝ երբեմն նորաձեւին ամեւութիւններն (difformité) կը ծագին որովայնին այս անպէտ եւ չափազանց սեղմումէն։ Հռոմայեցւոց մէջ օրէնքն կը տրամադրէր որ, յղութիւնն սկսելուն պէս, կանայք պարտական էին իրենց սովորաբար գործածած գօտին ի բաց թողուլ։ Արդ, հոս դարձեալ նորաձեւութեան հետ դէմ առ դէմ կուգայ առողջաբանութիւնն, զի մեք այս տասնեւիններորդ լուսաւորեալ դարուն մէջ դեռ եւս Հռովմայեցւոցմէ այս մասին օրինակ առնելու կարօտ եմք, դեռ մեր տիկիններն չ'են զիջանիր սեղմիրան (քորսէ) ըսուած ճնշողական մեքենային բաժնուիլ զոնէ յղութեան միջոցին. այն որ ուրիշ ժամանակալ կնոջ գլխուն բազմատեսակ հիւանդութեանց դուռ կը բանայ, որչափ առաւել այս միջոցին պէտք է խորշիլ նորա վնասաբեր ազդեցութենէն։ Այսու չեմք ուզեր բոլորովին խստապահանջ ըլլալ եւ ամեն ժամանակ ու ամեն պարագայի մէջ, ամեն տեղ սեղմիրանի գործածութիւնն արգիլել. գիտեմք թէ՝ կան կիներ որ ունին այնպիսի ժամանակ, տարիք եւ վիճակ, ուր նորա գործածութիւնն՝ եթէ ոչ անհրաժեշտ՝ գոնէ օգտակար կրնայ ըլլալ, սակայն այսպէս մեր ասուիթիւնն կը հաստատուի դարձեալ, զի այս բացառիկ պարագայից մէջ միայն ներելի է զայն գործածել։ Եւ երբ կ'ըսեմք թէ՝ ներելի է գործածել, մեք կը հասկնամք բարակ ու խիստ դիւրաթեք պաշենայի չինուած սեղմիրանն, եւ ոչ այն զոր դժբաղդաբար կը հագնի այսօր գեղեցիկ սեռն, այսինքն այն որ իւր մէջն մետաղեայ թիթեղներ ու թելեր ունենալով, առաւել մի զրահի կը նմանի քան մի պիտանի հագուստի։ Մեր քօռէն չի մեղանչեր ողջապահիկ կանոնաց դէմ, զի իւր պաշտօնն է վերամբառնալ մարմնոյն այն մասերն զորս մեղմիւ կ'ընդդրկէ, մինչդեռ միւսոյն արդիւնքն է ընդհակառա-

կրն սեղմել ուժգին իրանն (որով սեղմիրան բառն կ'արդարանայ) ճնշել մանաւանդ մէջքն մինչեւ այն աստիճան, որ կրծային եւ որովայնային խոռոչներուն մէջ գտնուած այլ եւ այլ գործարաններն մամլոյ ներքեւ դրուածի պէս ճնշուելով ու տեղափոխուելով, նոցա կենսական գործողութիւնքն կը դժուարանան։ Ամեն օր չե՞մք տեսներ կանայք՝ այս մեքենաներուն մէջ փաթթուած եւ պրկուած, այնպէս որ չ'են կարող ոչ հանգիստ նստիլ, ոչ երերալ, ոչ ծռիլ, ոչ հանգիստ ճաշել եւ ոչ ոգատ շունչ առնուլ։ Կ'արժէ՞ սնոտի զարդարանաց համար կամաւ այսչափ նեղութեան յանձնառու լինել։ Հարուստն գոնէ իւր քսակին մէջ աւելորդ մաս մի կը գտնէ այս տեսակ աւելորդ ու ՀԱՍԱԿԱՐ ծախուց համար, բայց թող հաճի հարուստ տիկինն կամ օրիորդն իւր աչերն բարձրերէն դէպ ի խոնարհ ածել, պահիկ մ'ի վայր նայիլ ու պիտի տեսնէ թէ՝ որչափ մեծ առաքինութիւն ըրած կ'ըլլայ երբ զարդասիրութիւնն յարդելով բարի օրինակ հանդիսանայ աղքատին, որ միշտ աչերն իւր վերայ սեւեռած է։ Քանիներ, արդարեւ, այս երկաթի դարուն մէջ չարաչար աշխատութեամբ, տքնութեամբ, իրենց յորդահոս քրտինքով, իրենց ասեղովն ու աչաց լուսով շահուած թանկագին լումայն ձեռքերնին, յոժարակամ եւ կուրաբար կը դիմեն Բերայի նորաձեւութեան տաճարներն ու փոխարէն Աստղկան գօտին ընդունիլ կը կարծեն գնելով այդ fonahն, որ այնքան հրապուրիչ է իրենց աչքին, այլ չատ անգամ բաղում ՀԱՍՈՒՑ պատճառ՝ իրենց անձին։

Ցղութեան մէջ, ինչպէս գարշահոտութիւնք, նոյնպէս խիստ եւ թափանցող անուշահոտ բուրմունք ալ ՀԱՍԱԿԱՐ են։

Բաղանեաց մասին մինչեւ մէկ աստիճան զգուշութիւն հարկ է։ Արեւմտեան ոճով տաք ջրոյ բաղանիքն (պանիո) օգտակար կրնայ ըլլալ ջղային եւ դիւրագրգիռ կանանց, մանաւանդ առաջին յղութեան մէջ, եւայն առաւել օգտիւ կրնայ գործածուիլ յղութեան վերջերն. բայց չափազանց դէր եւ յոյր կանանց համար ու վիժման ենթակայ եղողներուն ընդհանրապէս ՀԱՍԱԿԱՐ է։ Գալով մեր արեւելեան ոճով բաղանեաց, մեր կանայք ասոնց վարժուած լինելով, թէեւ յղութեան միջոցին ալ սովորաբար կը յաճախեն անՀԱՍ, սա-

կայն անպատիժ չեն մնար շատ անգամ ոչք կ'երթան երկար ժամեր, ամբողջ օրն հոն անցունել, ճաշել եւայլն։ Ո՛ւստի, միայն այն կանայք, որք վիժման հակամիտութիւն չունին, կրնան բաղանիք երթալ, բայց չէ թէ օրն ի բուն հոն կենալու պայմանաւ, իսկ անոնք որ արդէն մի կամ աւելի վիժում ունեցած են եւ յորս մի ամենափոքր պատճառի ազդեցութիւնն բաւական է վերստին նոյն արդիւնքն յառաջ բերելու, այնպիսիք լաւ կ'ընեն եթէ մոռնան բաղանիքն ամբողջ յղութեան ընթացքին մէջ։

Ոտից լուացումն եւս, նոյն պարագային մէջ, քիչ շատ զգուշութեան կը կարօտի։ Ծովու բաղանիքէ ընդհանրապէս ետ կենալու է, բայց այս արգելքին հակառակ ծով մտնող կանայք գոնէ խիստ քիչ ատեն կենալու են ջրոյն մէջ, պէտք չէ որ լուղան եւ ծովը պէտք է հանդարտ լինի։

Ցզի կնոջ ուտեստն պարզ, դիւրամարս եւ սննդարար կերակուրներէ պիտի բաղկանայ. համեմք (épices) եթէ շատ ըլլան վնասակար են։ Առաջին ամսոյ մէջ շատ ուտելէ զգուշանալու է, զի այս միջոցին արդէն ստամոքսն խիստ դիւրազրգիռ է, ինչպէս նողկանքն ու մինչեւ իսկ փսխելն զայն կ'ապացուցանեն։ Բայց չորրորդ կամ հինգերորդ ամսէն ըսկըսեալ մինչեւ վերջն ուտեստն կրնայ եւ պէտք է առաւելուլ թէ որակով եւ թէ քանակով, վասն զի այս միջոցին ախորժակն շատ բացուած ըլլալով, ըստ ռամկական ասութեան յղութեան վերջերն երկուքի համար միանգամայն պէտք է ուտել։

Բնական կարիքն զգալու վայրկենին պէտք է դոհացնել։ Շա՛տ յոռի սովորութիւն է միզելու հարին զգացուած պահուն կամ ծուլութեամբ եւ կամ տարապայման քաղաքավարութեան (étiquette) պահանջումներէն ստիպեալ դոհացումն ուշացնել, վասնզի միզամանին երկար ժամանակ լցուն մնալն արգանդի տեղափոխութեան եւ այլ պատահարաց պատճառ կը լինի։ Եթէ տեւական պնդութիւն (constipation) կայ, պէտք է մաքրողականներու գործածութենէն նախամեծար համարիլ կակղացուցիչ դրեխն։ Իսկ երբ միզումն եւ կամ կղկղումն (défécation) կանոնաւորապէս այսինքն առանց դժուարութեան կամ ցաւերու չի կրնան կատարուիլ, պէտք է

արհեստին դիմել ապագայ դժուարութեանց տեղի չտալու համար։

Ցղի կինն պէտք չէ որ օրն ի բուն յոյլ եւ անշարժ նստելով անցունէ իւր ժամանակն. չափաւոր մարզանք (exercice) օգտակար են նմա։ Այնուհետեւ ատեն առաւօտ երեկոյ, իսկ ծը-մեռն ցորեկ ժամանակ, կնոջ ոյժին եւ սովորութեանց վրայ չափուած հետուն պտոյտն խիստ օգտակար է։ Ցիրաւի, կան կանայք որ ծանրածանր աշխատութեանց կրնան տանիլ, առանց երբէք իրենց յղութեան մի ինչս հասնելու, սակայն սոքա գիւղերու կայտառ եւ առոյգ կիներն են. քաղաքացի կիներն չ'են կարող սովորաբար այն աստիճան յոգնութեանց դիմադրել անպատիժ, ուստի պէտք է միջին ճամբուն հետեւին։ Վազել, ցատկել, պարել, լուղալ, չափազանց երգել ինքներ յառաջ կը բերեն. իսկ ձի հեծնել, կառքով, շոգեկառքով կամ նաւով ճամբորդել, ասոնցմէ զգուշանալու է։ Եթէ կառքով շրջագայել հարկ ըլլայ, ճամբան հարթ եւ կառքն կարելի եղածին չափ նուազ ցնցուող տեսակէն ըլլալու է։

Յատուկ ուշադրութեամբ զգուշանալու է որովայնին վրայ անկնելէ, հարուած ընդունելէ, կամ ուրիշ այս տեսակ բըռնական ու պատահական արկածներէ, վասնզի սոքա յղութեան եւ ծննդաբերութեան միջոցին մեծամեծ դժուարութեանց ու վտանգաց դուռներ կը բանան։

Յղութեան միջոցին կանայք քնոյ շատ հակամէտ են, արդ, պէտք չէ որ շատ փափուկ ու կակուղ անկողնոյ մէջ պառկին։ Ննջելու սենեակը պէտք է բաւական ընդարձակ ու օդաւէտ լինի եւ երբէք պէտք չէ այն նեղ ու օդ չառնող անկողնոյներուն (alcôve) տակ ննջել։ Իսկ, ընդհակառակն, յղութեան վերջերն երբեմն քնատութիւն (insomnie) կը պատահի, որ յատուկ դարմանի կը կարօտի։ Պէտք է նաեւ զգուշանալ ամեն տեսակ սրտայուզութենէ, մանաւանդ սաստիկ յուզումներէ, ինչպէս վախ, երկիւղ, յանկարծական անակնկալ պատահարք, չափազանց ուրախութիւն, մտատանջութիւնք եւ մանաւանդ անհամբերութիւն ու բարկութիւն, զի յղութեան մէջ կիին իւր սիրոյ պտղոյն համար միայն պիտի ապրի, հետեւաբար հարկ է որ իւր օրերն բարոյապէս

թէ նիւթապէս խաղաղ ու հանդարտ անցնին։ Պէտք է հեռի կենայ չափազանց զգացական (sentimental) լուրեր, արիւնահեղ տեսարաններ, մահահրաւէր պատերազմներ, խուժադուժ ոհիրներ, ողողմունք, երկրաշարժ, հրդեհ եւ այլ սոցա նման ահ ու սարսափ ազդող եւ սիրտն տխուր տպաւորութեամբ համակող նկարագրութիւններ կարդալէ։ Զափէն աւելի մտքի յոգնութիւն պատճառող աշխատութիւններն ալ ի բաց թողուելու են։ Ա. յրն եւս իւր կողմէն կնոջ այս փափուկ վիճակին պահանջած նկատումներն չը պիտի անտեսէ եւ ամեն կարելի խնամք չը պիտի ղլանայ անոր որ գնա քիչ ատենէն հայր պիտի ընէ։ Հնար եղածին չափ քաղցրութեամբ պիտի վարուի նորա հետ եւ իւր հոգածութիւնն չը պիտի պակսի նորա վրայէն, միշտ հաստատուն եւ հաճոյակատար սէր նուիրելով անոր։ Եթէ կարելի է պիտի ընկերակցի նորա շրջագայութեանց, զորս հաճելի պիտի կացուցանէ նմա քաղցը յիշատակներ եւ մի յուսանշոյլ ապագայի գեղածիծաղ հեռապատկերն (perspective) պարզելով նորա առջեւ, հեշտին ու հաճոյական զբօսանքներ հայթայթելով եւ հեռացընելով կարգ մի ագէտ ու անոպայ մարդիկ, որք չեն գիտեր թէ՝ անխոհեմութիւն է անհաճոյ լուրեր տալ, տխուր պատահարներ պատմել նմա, զորօրինակ մի ազգականի, բարեկամի կամ սիրելւոյ մահն, երկարատեւ ու դժուարին ծնընդաբերութեանց պատմութիւնք եւայլն։ Հեռի պիտի պահէ զայն հիւանդանոցներէ, գերեզմաններէ, սուգէ եւ յուղարկաւորութենէ, եղերական ու եղեռնական տեսարաններէ, կապ ու կռիւներէ, դինոմներէ եւ փեցի, խեղանդամ, անդամահատ, անդամալոյծ, վերջապէս խորշելի ու զզուելի տեսարան ընծայող մուրացիկներէ, որք դժբաղդաբար ամեն տեղ կը պաշարեն զմեզ։ Պէտք չէ մանաւանդ որ սաղմն խոթացեալ կամ ոձեւ ծնանելու վախ ու կասկած յայտնէ, զի թէպէտ մարց երեւակայութիւնն մեծ ազդեցութիւն չ'ունի այս մասին, բայց եւ այնպէս լաւ է նոցա մտքէն հեռացնել այն ամեն բան որ կարող է վրդովել նոցա անդորրաւէտ ուրախութիւնն, որ ամենահարկաւոր պայմանն է՝ յղութեան անբաժան ընկերներն եղող անհանգստութեանց սիրով տանելու համար։

Խիստ մեծ զգուշութեամբ պէտք է վարուիլ ամուսնական յարաբերութեանց մասին, վասնզի, ինչպէս կ'ըսէ բանաստեղծն, զոր ինչ սէրն յառաջ բերաւ սէրն կրնայ զայն եղծանել, կամ որպէս այլաբանօրէն բայց խիստ յարմար կերպիւ կ'ըսէ Ռօլէն. պէտք չէ շարժել այն հողն ուր դեռ նոր ցանուած են սերմանիք եւ ցորեանն սկսած է բողբոջել։ Ուստի, ժուժկալութիւն հարկ է. հակառակ պարագայի մէջ արգանդի արիւնահոսութիւն, վիժումն եւայլ վտանգներ կըրնան պատահիլ, մանաւանդ այն կանանց համար որք արդանդի մի յատուկ տկարութիւն, վիժման հակամիտութիւն ունին, կամ լաւ եւս եթէ արդէն մի կամ աւելի վիժումն ունեցած են։ Այս առողջաբանական կանոնին համակերպելն ալ աւելի կը դիւրանայ սա պարագայով որ, կանանց շատերն յղութեան միջոցին կարծես բնազդմամբ այս յարաբերութիւններէ կը խորշին. մինչեւ իսկ տեսնուած են կանայք, յորս այս բնական զգացումն այն աստիճան յառաջ դացած էր, որ ամեն անգամ ուրիշ նշաններէ յառաջ, միայն այս՝ իրը անվրէպ յայտարար՝ բաւ էր իրենց յղութիւնին իմանալու համար։

Այն փոփոխութիւններ որոց ենթակայ է կինն յղութեան միջոցին, մինչեւ իմացականութեան վրայ անգամ կրնան արձագանդ գտնել, այնպէս որ մոաց պարզ ու թեթեւ գըրգռումէ սկսեալ մինչեւ յիմարութիւն կը տեսնուի աստիճանաբար։ Այս վերջին պարագայի մէջ կինն այլ եւս տէր չէ իւր կամեցողութեան եւ մի անդիմադրելի մղմամբ վարեալ այլ եւ այլ յանցանք, ոճիր, ինչպէս գողութիւն, սպանութիւն իսկ կը գործէ։ Պօալօք անուն երեւելի մանկաբարձն տեսած է մի կին, որ ուրիշ բան ուտելէ չէր ախորժէր, այլ միայն ինչ ուտելիք որ շուկայի խանութներէն գողնալու կը յաջողէր։ Սակայն այսպէս գողութեան անդիմադրելի փափաք ու զարնելու, վիրաւորելու, սպաննելու վայրագ մըղումն, որ հասարակաց խաղաղութիւնն ու ընտանեաց անդորրութիւնն կը վրդովեն, բարեբաղդաբար խիստ հաղուադէպ կամ բացառութիւնք են եւ այդպիսի չար պատահականութեան մ'ատեն, ամենէ լաւ միջոցն է ազատ չի թողուլ այն կիներն, եթէ երբէք պատշաճ խրատք եւ արանց ազդեցութիւնն ապարդիւն մնան։

(Շարունակելի)

ՏՕՔԹ. Տ. ՔԱԲԱՄՄԱՃԵԱՆ

ՆԱԽԱՊԱՏՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

Երբ մարդ ակնարկ մը ձգէ արդի քաղաքակրթ ժողովրդոց բարուցն, ընկերական վիճակին, նպատակին ու լուսաւոր ուղղութեան վրայ. երբ դիտէ վերջին դարերու մէջ՝ մարդկային հանճարոյն՝ արուեստից, գիտութեանց ու ճարտարութեանց մէջ տարած մեծամեծ յաղթանակներն, բնաստէս դժար կ'ուզայ իրեն հաւատալ թէ ինքն այն նախնական մարդոյն սերունդն է որ մերկ կ'շրջէր, առանց բնակարանի կ'ապրէր, անհեթեթ նախապաշարումներ ու սովորութիւններ ունէր, թէ կ'ապրէր նա՝ սահմանափակ շրջանի մը մէջ, անգէտ իւր կոչմանն ու նպատակին։

Նախնական մարդուն կեանքը սորվիլ, կ'նշանակէ ճանչել մարդն իւր խանձարուրին մէջ, գիտնալ նորա մոսյին կարողութեան սահմանը, զարգանալու եւ սաեղծելու բնական ոլէսքերն ու անհրաժեշտ միջոցները, 'ի մի բան, գտնել մարդկային յառաջդիմութեան ծագումը, եւ անցնելով հարիւրաւոր դարերու շղթայէն՝ հասանիլ հոն՝ ուր կ'գտնուի այսօր մարդկութիւնը։

Այլ սակայն, խնդիրը դժար է։ Այնքան հեռաւոր դարերու մէջ ապրող մարդուն ճիշդ պատկերը, ամենէ բնական հաւանականութեամբ գծելու համար, պէտք է արտաքսել երեւակայութիւնն, եւ սուղութեանց ու բնական նմանողութեանց վրայ հիմնեալ մի սկզմամբ, դարուս գիտական հետազօտութիւնքն, նորանոր ծանօթութիւնները, անգիր ու գրաւոր աւանդութիւնքն եւ տակաւին վայրենական վիճակի մէջ ապրող ժողովրդոց սովորոյթքն աչքի առաջ ունենալով՝ կրնամք նախապատմական մարդոց, բարուց ու քաղաքակրթութեան վրայ՝ ըստ կարի գաղափար մ'ստանալ։ Իրաւ է որ մեր նախնեաց կենցաղավարութեանը մասին հետաքրքրական բազմաթիւ կետեր տակաւին մութի մէջ կը մնան, սակայն գէթ մասամբ մը դիտեմք թէ ինչպէս կ'հագուէին, կ'շքուէին նոքա, ինչ կ'ուտէին, ուր եւ ինչպէս կը բնակէին, թէ երբ սկսան ընտանի կենդանիներ սնուցանել, ապացոյցներ ունիմք նոցա առեւտրական յարաբերութեանցն

ու ընկերային կազմութեան մասին, վերջապէս առաւել կամ նուազ տեղեկութիւնք կան նոցա կրօնական հաւատալեաց, նոցա գաղափարին 'ի վերայ հոգւոյ անմահութեան։

Սկսիմք ուրեմն նախնական մարդոյն նիւթական կեանքէն եւ ամփոփեմք մեր ծանօթութիւնքն նորա զգեստին ու զարդուց, բնակութեան, կենդանեաց ընտանեցուցման, նորա առեւտրական յարաբերութեանցն ու ընկերային կազմութեան վրայ։

Զգեստ. —Տաք ու բարեխառն կլիմաներու ներքեւ՝ զգեստը մարդուն համար անհրաժեշտ պէտք մը չէ. Մերկ ապրելով՝ մարմնոյն մորթը կ'կարծրանայ եւ ժամանակ անցնելով՝ իւր զգայնութիւնն մեծ մասամբ կ'կորուսէ, այնպէս որ մարդ, կլիմայից սաստկութեան կրնայ տոկալ, առանց նեղութիւն մ'զգալու։ Ուրեմն կրնամք մակաբերել թէ նախնական մարդը զգեստ կրելու բնազդումն չ'ունեցաւ։ Հաւանական է նաեւ որ զգեստն իւր հնարած զարդուց մի կատարելագործութիւնն է։ Մեր օրերն իսկ դեռ կը գտնուին մերկաշրջիկ վայրենիներ, զոր օրինակ, Ամազոնք, Տայեաքներն ու Պորնէոյ բնակիչաց մի քանի ցեղերն որոնք նաեւ իրենց բազկացն ու ազդրերուն վրայ մատանիներ ու ապարանջաններ կ'կրեն։

Զարդարուելու այս բնածին ճաշակը՝ նախնական մարդն ու մեզ ժամանակակից վայրենիներն ամենէ անհեթեթ սովորութեանց առաջնորդած է, ինչպէս, ականջէն ու ստորին շրթնէն փայտէ փոքր վահաններ ու դաւազաններ կախել, մազերն ու ատամունքը ներկել, վառ եւ փայլուն գոյներով մարմինը զարդարել, դանկը՝ ջախջախելու աստիճան սեղմել՝ նորա մատացածին դեղեցկութիւն մը տալու ծիծաղելի յաւակնութեամբ։

Մի շատ վայրենի ազգաց, եւ 'ի մասնաւորի Բաբուացւոց մէջ, զգեստը մասնաւոր զարդ մը նկատուած եւ մեծամեծաց առանձնաշնորհումն է։ Սոյն օրինակներն ակներեւ ցոյց կուտան թէ՝ վայրենիք զգեստը կ'նկատեն աւելի իւր արտաքին պաճուճանք՝ քան իւր առողջապահիկ պայման։ Սակայն երբ մարմնոյն մի քանի մասերը ծածկելու կամ պճնելու սովորութիւնը դիտել տուաւ վայրենւոյն թէ զգեստը՝ անձը միանգամայն արտաքին ազդեցութեանց դէմ պաշտպանելու լա-

ւագդոյն միջոց մ'է, սկսաւ ընդհանրացնել այս սովորոյթն, եւ ահա կերեւի թէ ինչպէս սկսած է հագուիլ նախնական մարդը։

Զգեստի առաջին նիւթը մատակարարեց մարդոյն՝ իրեն իր սնունդ ծառայող կենդանեաց մորթը։ 'Ի սկզբան բաւականացաւ՝ եղնիկի, արջի, եղջերուի եւ կամ այլ կենդանւոյ մը մորթով ծածկուիլ, ինչպէս կ'ընեն այժմ Քաֆրերն ու Օթենթացիք։ Սակայն ժամանակէ մը վերջ սկսաւ մորթը կարել ու կարել, որու միջոցաւ աւելի ձեւաւոր ու յարմար զգեստներ շինելու գաղափարն ընդհանրացաւ 'ի նմա։ Այն պատմուածներն՝ ենթադրութենէ աւելի արժէք մ'ունին, զի վերջին ատեններս Եւրոպայի եւ Ասիոյ մի շատ դեռնափորներէն՝ ոսկրի հերիւններ ու ասեղներ գտնուած են որոց ինչ բանի ծառայած լինելը կասկածի ներքեւ չ'ընկնիր։ Դալով զարդեղինաց, քարայրներու մէջ մարդու ոսկերոտեաց անմիջապէս քովը, շրջանակաձեւ փորուած ու ծակուած խեցեղէններ ու կենդանեաց ատամունք գտնուած են զորս անշուշտ՝ նախնական մարդն իր մանեակ կամ պարեգօտ կ'գործածէր։

Զգեստի եւ զարդեղէնի վերաբերեալ ճարտարութիւնք խիստ աննշան յառաջդիմութիւն մ'ըրին առաջին դարուց մէջ։ Սակայն նոր արհեստ մը — Ոստայնանկութիւն, Ա. յրեցեալ Գոտիներու համար մանաւանդ, աւելի յարմար, թեթեւ ու կանոնաւոր զգեստներ շինելու առիթն ընծայեց։ Զուիցերիոյ լճերուն մէջ ի գործ դրուած պեղմունք՝ այս առաջին դործուածքներէն մի քանիներն ի լոյս ածին որք վուշի թելերով մանուած էին։ Քիչ մը վերջն, (պղնձի դարուն), Աքանոինավեան երկիրներու մէջ կ'գտնուին բրդեղէն հանդերձներ, վերարկուներ, լանջապեղ կամարներ, գտակներ որոց մի քանին անաղարտ մնացած էին մասնաւորապէս Տանրմարքայի մէջ։

Զարդեղենք. — Մետաղք ի սկզբան անճաշակ, կոչտ ու նախնական նիւթ մ'էին զարդուց համար։ Նոքա կ'գործածուէին ապարանջաններ, մատանիներ, քինթեր եւայլն շինուելու, եւ այս պճնազարդերն գոհարեղէններով զարդարելու փորձեր եղած են, ինչպէս կ'հաստատեն լճերու ու դամբաններու մէջ

գտնուած պղնձէ բաղմաթիւ զարդեղէնք։ Միեւնոյն ժամանակ բուստը, սաթը եւ այլ մի քանի թանկագին քարեր մասնաւոր արհեստաւորաց ձեռօք սկսան զարդեղինաց գործածուիլ։

Զարդեղինաց մէջ ամենէն բաղմաթիւն ու գործածելին մագի գնտասեղն է, որ թուի թէ միանգամայն երկու սեւին գործածելի էր։ Արդէն դիտեմք թէ վայրենի ժողովրդոց մէջ վարսազարդի արարողութիւնը արտաքոյ կարգի ատոփանի մ'է հասած։ Եթովպացի զօրականք սոսկալի նեղութիւններ կ'կրեն իրենց հերաց եզական ձեւ մը տալու համար։ Երիտասարդ ամուսնոյն առաջին հոգը իւր էրկան մազերն այնպիսի ձեւով եւ խնամօք զարդարելն է, որ բնական դառնայ եւ յաւիտեան տեւէ։ Այս աշխատութիւնն երեք տարիէն պակաս չ'տեւեր։ Եւ որպէս զի քնոյն մէջ չխանգարէ զայն, Եթովպացին իւր ծոծրակն եռանկիւնաձեւ երկաթեայ խեչակի մը վրայ կ'յենու զոր միշտ իր հետ կ'կրէ, իսկ գլուխը քերելու համար՝ մազերուն մէջ երկար գնտասեղ մը կ'պահէ միշտ։ Վերոյիշեալ սովորութիւնը Նոր Զելանտայի բնակիչք եւս ունին ու քաղաքակրթեալ կանանց վարսակալն (շինեօն) չեն գտած տակաւին։ Այսպէս՝ գիսակները մասնաւոր յենարանի մը վրայ կրթնցնելու սովորութիւնը Զինաց ու Ճապոնաց մէջ ալ հին է, նոյնպէս Եգիպտական խորհրդանշաններու մէջ վերոյիշեալ գործիքին օրինակը կ'տեսնուի։ Մինչեւ ցարդ Ափրիկէի մէջ՝ Թանկանիքա լըճին եզերքները բնակող վայրենիք պահած են նոյն սովորութիւնը։

Պէտք է եզրակացնել ուրեմն թէ՝ քարայրներէ ու գերեզմաններէ գտնուած ոսկրէ սանտրեր, երկար ու մեծագլուխ գնդասեղներ, յղկուած քարէ մահիկներն եւայլն որոնք երկար ժամանակ հնագիտաց միտքն զբաղեցուցին, ուրիշ բան չեն՝ բայց եթէ՝ վերոյիշեալ սովորութեանց յատկացեալ նախնական գործիներ։

Բնակարան. — Ինչպէս զգեստ՝ նոյնպէս եւ բնակարանէ կարէ հրաժարել մարդ։ Լիրիացիք, Լիկուրացիք (Հիւս. Իտալացիք) եւ այլ մի քանի ժողովուրդներ առանց բնակարանի կ'ապրէին։ Քրիստոսի Բ. որդի դարուն՝ Մաւրիտանացիք գետնի վրայ կ'պառկէին, միայն նոցա հարուստները սովոր էին գառնուկի մը մորթը իւր վերմակ գործածել։ Մեր օրերն ալ

կ'գտնուին տակաւին անպատապար ժողովրդներ, ինչպէս են Ամերիկայի մէջ՝ Ամազոնաց եզերքը բնակող վայրենիք եւ Հնդկաստանու վայրենի ցեղերը։ Սակայն ինչպէս տեսանք արդէն, մարդը միշտ մի բնազդման, անհրաժեշտ պայմանի մ'առաջ կ'մղուէր գործել ու հնարել. այսպէս՝ երբ զգաց թէ արտաքին ազդեցութեանց, բնութեան եւ մարդուն հարուածոց դէմ՝ պէտք էր պահպանել իւր կինը, որդիքը, պաշարն ու շարժուն կարասիքը, սկսաւ ծառի կոճղերէ կամ եղեգներէ խրճիթ մը, տեսակ մը վրան կանգնել, որ կերպով մը՝ իւր գործածած զգեստին քիչ մ'ընդարձակ ձեւն էր։ Այս նախնական բնակարանի դաղափարն ու միջոցներն անծանօթ չ'էին իրեն, քանի որ արդէն գիտէր կենդանեաց մորթը կտրել, իրար կարել եւ զանի ցիցերու միջոցաւ հողոյն վրայ հաստատել, որն որ թափառաշրջիկ ցեղերու համար բնակարանի պարզագոյն ձեւն է եւ զոր պահած են ց'արդ Արաբացիք եւ Մոնկոլք։ Հաստատուն բնակութիւն ունեցող մի քանի ժողովուրդք, ինչպէս բեւեռաբնակ Ռուսք ու Եսգիմացիք հաւատարիմ մնացած են սոյն աւանդական սովորութեան, նախնական նիւթերը միայն փոխելով։ Առաջինները ցարասի (bouleau) ծառին կեղեւով, իսկ Եսգիմացիք բնիկ չորքոտանւոյ մը մորթով կ'շինէին իրենց վրանները որոնք կատարեալ խրճիթներ կ'դառնան։ Այն ժողովուրդք որ՝ հաստատուն բնակութիւններ, այսինքն՝ իրենց կենացն ու ընչից ապահովութեան վայրեր ունենալու տրամադիր գտնուած են, կրցած են հողուն բնական խոռոչներէն, ապառաժներու մէջ ինքնին պատառուածներէ եւայլն՝ օգուտ քաղել։ Ուր որ այս օրինակ բնակարաններ են գտնուած, միեւնոյն ժամանակ միասին գտնուած են նաեւ մարդկային բնակութեան անջնջելի դէպքեր։

Այնքան զօրաւոր է բնազդման ու սովորութեանց ազդեցութիւնն'ի մարդ, որ տակաւին կ'գտնուին այս տեսակ բնակարաններ, ո՛չ միայն հարաւային Արաբիոյ, այլ եւ Սպանիոյ մի քանի մասանց, Նարոլիի մէջ (Սան-Մարթինօ բլրին ստորոտը), 'ի Ֆրանսա (Ֆռանշ-Ֆոնթէ նահանգին մէջ) ուր եկեղեցի եւ գիւղակ հողոյն պատուտակաց եւ խոռոչներուն մէջ փորուած են։ Գերմանացիք յիշելով իրենց նախնեաց սովորութիւնը՝ քարանձաւներ փորելով՝ ձմեռն անդ կ'անցնէին։

Նախապատմական ժամանակաց յատուկ այս տեսակ մնացորդաց կողմանէ՝ Ֆրանսա շատ հարուստ է։ Մաքօնէ նահանգին մէջ մէկ մէթր խորութեամբ շրջանակաձեւ խրճիթներու հետքեր՝ եւ կենդանեաց մարթէ շինուած վրաններու մի շատ մնացորդներ գտնուած են, ինչպէս նաեւ ի Բեռիկօռ եւ 'ի Մոնթօպան։ Պելճիգա եւս նշանաւոր տեղ մի կ'բռնէ այս մասին։ Ֆիւռֆուղի մէջ խրճիթներու շարքերէ ձեւացած կանոնաւոր գիւղակներ կային որոնք ընդհանրապէս դետակներու կամ հեղեղատից սեպացեալ եզերքներուն վրայ շինուած էին։

Քարեղէն դարուն վերջերը մարդիկ սկսան լճերու եզերք եւ նոյն իսկ լճերու վրայ բնակարաններ հաստատել։ Քսան տարիէ 'ի վեր Ֆրանսայի, Զուիցերիոյ, Իտալիայի եւ Իտալիոյ մէջ կատարուած խուզարկութիւնք՝ այս բնակարանաց մի մեծ մասն 'ի յայտ ածին՝ որոց մնացորդներն բաւական զօրեղ են իրենց նպատակի մասին ճշդրիտ գաղափար մի տալու։ Այս բնակարանք՝ ընդարձակ հողաբլրով մը ծածկուած ցիցերու վրայ հաստատուած էին, որու վրայ կարգաւ կ'սփռուէին փայտաշէն խրճիթներ՝ որոց ամբողջութիւնը գիւղեր ու քաղաքներ կը կազմէր։ Նաեւ հեռուէ հեռու ձգուած կամուրջներ՝ այս տափարակ հողաբլուրներն հաստատուն դետնին կ'միացնէին։ Տափարակ նաւակներ տանց ներքեւ դետեղուած էին յորս կ'իջնէին փեղկի ձեւ դրան մը միջոցաւ։ Եթէ լճին խորը ժեռուտ լինելով՝ կարելի չ'լինէր ցիցեր քամել, այնատեղ՝ ժայռը հիմ բռնելով՝ նորա բոլորտիքը կ'շրջապատէին ցիցերով եւ մէջ տեղը քարի ահագին հատորներ կ'դետեղէին, այնպէս որ արուեստական կղզի մը կ'դառնար։ —

Մինչ այս օր սոյն ոճով շինուած գիւղակներ կ'տեսնուին մի քանի երկիրներու մէջ՝ թէ՝ ողողմանէ ազատ մնալու եւ թէ գազաններէ կամ անոնցմէ վար չը մնացող մարդերէ պահպանուելու համար։ Սակայն հաւանական է ենթադրել որ՝ այս տեսակ բնակութիւնք՝ աւելի իբր շտեմարան կամ պատերազմի ժամանակ ապաստանարան ծառայելու նպատակաւ շինուած ըլլան, քանի որ՝ ընդհանրապէս՝ լճեղերաց վրայ աւելի հաստատուն ու ապահով խրճիթներու մէջ կ'բնակէին։

Ա. յսպէս 300-400 խրճիթներէ բաղկացեալ լճային բնակութիւնք, որք մերձաւորագոյն հաշուով 1500-1600 հոգի կ'պարունակէին, յայտնի ապացոյց մ'են թէ նախապատմական ժամանակաց վերջերը, ընկերային կազմակերպութեան հիմը դրուած էր եւ թէ քաղաքակրթութեան շաւղին մէջ մտած էին մարդիկ։ Եւ արդարեւ՝ այնքան բազմաթիւ ժողովուրդք՝ անձուկ սահմանի մը մէջ, առանց հողագործութեան ու խաչնարածութեան ոչ կարող էին ապրիլ եւ ոչ պարզանալ։ Իւրեանց մերձաւոր բնակութիւնն իսկ երաշխիք մ'է թէ համերաշխութեամբ կ'ապրէին եւ միանգամայն նիզակակցութիւններ կ'կազմէին հաւաքական պաշտպանութեան համար։ Խոստանալով մի մասնաւոր յօդուածի մէջ պատմել՝ նախնական մարդոյն երկրագործական, արուեստական ու ճարտարական վիճակը, դառնանք մեր բուն խնդրոյն շարունակութեան։

Կենդանիք. —Մարդոցմէ բնակուած քարայրներու մէջ՝ շատ հին դարերէ մնացած շան կմախքներ գտնուած են։ Դիւրին է մակարերել որ այս որսորդ կենդանին՝ իւր ընտանի բացառիկ յատկութիւններով՝ մարդուն առաջին սպասարկուն, բարեկամն ու ընկերը եղած լինի եւ ժամանակէ մը վերջ, այլ ցեղերու հետ խառնուելով՝ յառաջ բերաւ շանց բազմազան տեսակներ՝ որոց հետքերը կ'տեսնուին լճային բնակութեանց մէջ՝ միջահասակ ձիու մը կմախքներուն հետ որու տեսակն այսօր մեծաւ մասամբ կորսուած է։

Մեր նախնիք ի սկզբան ձին իբր երէ եւ ապա իբր արջառ գործածեցին։ Երեւի թէ չէին համարձակեր զանի իբր դրաստ ծառայեցնել, մինչեւ որ Արիք՝ Ասիական հսկայ եւ կիրթ ձիեր բերին յ'Եւրոպա որոց խառնուրդէն յառաջ եկաւ միջին տիպար մը որ է մեր գործածած ձիուն ընտանիքը։

Էշն ալ ձիուն վիճակն ունէր ի սկզբան։ Նորա մնացորդներն ալ կմախքաց քարացեալ վիճակի մէջ կ'գտնուին գետնափորներու մէջ։ Եւրոպականը կէս ընտանի վիճակի մը վերածուած էր՝ իբր որսի կենդանի։ Քարեղէն դարուն մէջ Եւրոպիոյ բնակիչք ի մասնաւորի Գալլիացիք՝ երեք տեսակ անսապատ կովեր ընտանեցուցած էին, որոց երկուքը կ'գտնուին այժմ Կալլէսի եւ Սկովտիոյ մէջ։ Գալով վայրի միակուզ ցուլին, որ

ամերիկեան վայրի եզին (bison) մեծ նմանութիւն ունի, Յուլիոս Կեսարի ժամանակ դեռ կ'տեսնուէր Գալլիոյ մէջ։

Այծը, ոչխարը, խոզը՝ որոց հետքերն եւս հին կայարանաց մէջ գտնուած են, բոլորովին Եւրոպական ընտանի ցեղերու կ'վերաբերին։ Իրաւ է որ Արիք իրենց երկրին ընտանի կենդանիներն Եւրոպա բերին, սակայն միեւնոյն տեսակին ներկայացուցիչներն անդ գտան՝ որ արդէն ընտանեցած ու կրթուած էին։ Հետեւապէս՝ մեր արդի կենդանիք Եւրոպականին ու Ասիականին մի խառնուրդն է։

Գ. Մ.

ՄԱՐԴԻԿ ԵՒ ԻՐՔ

31 Յուլիս 1883

Սիրելի ընթերցող, տաքերը կ'անցնին կամաց կամաց բայց Երեսփոխանական ժողովոյ մէջ գլուխներն հետզհետէ կ'ըսկսին տաքնալ, եւ երբ ձմեռը գայ՝ նոյն իսկ Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն սառուերին ու պաղութեան մէջ գլուխներու ջերմութեան աստիճանն քառասունը պիտի անցնի։ Այս չափազանց տաքութիւնն անշուշտ տագնապ մը ցոյց կուտայ, մահուան վտանգ մը կը գուժէ. ըստ բժշկաց երբ մարդկային մարմնոյն ջերմութիւնն 40°-41° ի ելնէ՝ մահաւորիթ կը լինի։ Ուրեմն Ազգ. ժողովոյ տարապայման տենդն ալ մահ մը կը գուշակէ, եւ այդ մահը կ'երեւի թէ Վարչութիւնն է, որոյ յապաղումներն ի պատասխանատուութիւն երեսփոխանաց զայրոյթը կը գրգռեն եւ դիւրավառ գլուխներն կրակ կը դարձնեն։ Ի՞նչ. Վարչութիւնն չպատասխանէ՞ Երեսփոխանական ժողովոյ հարցումներուն եւ անոր քթին խնդայ, վեց ամիս պայմանաժամ խնդրելով նոյն իսկ այնպիսի հարցերու մասին որոց առարկային նկատմամբ՝ ըստ պատասխանին՝ հարկ է անմիջական անօրինութիւններ ընել։ Այս ստուգիւ աններելի է. մահուան արժանի է Վարչութիւնն.

ի մահ, ի մահ. եւ շատ հաւանական է որ Վարչութեան դատաւորներն անոր մահուան վճիռն արտասանեն քիչ օրէն։ Ինչ. գործ չկայ, պատասխան ալ չկայ. գոնէ բարեհաճէին «բան մը չենք ըներ կոր» ըսել, եւ մենք գոհ պիտի լինէինք. բայց այսպէս մարդու տեղ չդնել երեսփոխաններն ու քաղաքավար պատասխանի մ'ալ արժանի չհամարիլ՝ պատշաճութեան ամէն սահմաններէն դուրս կը խուսափի ու այն առեն նաեւ երեսփոխանաց ամէնէն կարմրիրն, Սուրէնեան էֆէնտիի, բերնէն դուրս կը խուսափի, ինչ կ'ըսեմ, կը պոռթկայ իւր ամէնէն հրաշէկ ճառերէն մին որ իբրեւ բոցավառ ռումբ մը կ'երթայ պայթիլ Վարչութեան գլխոյն վրայ։ Դէթ, ի բացակայութեան գործոց, Վարչութիւն եւ Երեսփոխանութիւն դէմ առ դէմ նստած իրարու հետ խօսակցէին, ինչպէս շուկայէն առնցած առենդ կը տեսնես որ բան գործ չունեցող խանութպաններն դիմացէ դիմաց կը խօսակցին ու գոնէ այնու կը մոռնան իրաց յոսի ընթացքն, իրենց աղքատութիւնն, ընտանեաց խեղճութիւնն, ու խօսքի առուտուրով վաճառաց առուտուրի բացակայութեան վրայ կը մխիթարուին։ Բայց այսպիսի հարց ու պատասխանէ մ'ինչ պիտի հեռեւի՝ զայն ինքն չենք խորհիր։ Արդէն գիտենք թէ Վարչութիւն ըսածնիս ալ անուանական բան մ'է, որու արամադրութեան տակ որեւէ ոյժ մը չկայ, կ'ուզեմ ըսել նիւթական ոյժ, վասն զի ունեցածնիս ալ հոս ու հոն ցրուած է ու կը դանուի սա ու նա մարմնոյն, սա ու ան էֆէնտիին տրամադրութեան ու մատհաճութեան ներքեւ։ Ի՞նչ ընէ այսպիսի Վարչութիւն մը։ Եթէ ուշադրութիւն ընենք, մեր հարցումներն ոչ այնքան իւր յատուկ գործունէութեան կը վերաբերին որքան տարբեր մարմնոց. ինչո՞ւ Սովելոց Յանձնախումբն Շատախու համար քուէարկեալ դումարն չէ վճարած. ինչո՞ւ համար Կամոդիկոսական Յանձնախումբն Վարչութեան հետ խառն նիստ չէ ըրած եւ չն. եւ չն. առաջարկեալ հարցմանց մեծ մասն կը նմանի ասոնց, թէեւ անշուշտ ուղղակի Վարչութեան ձեռնհասութեան վերաբերեալ խնդիրներ եւս կան։ Կը տեսնուի այս հարցումներն որ Վարչութեան տեսակ մը հսկողի դեր տուած ենք ի վերայ գործող մարմնոց, որք սակայն սոցա հսկողութեան իրաւունքն

չեն ուզեր ճանչել։ Իրաց այս վիճակին մէջ անտարակոյս Վարչութիւնն շատ խնդրոց մասին չէ կարող գոհացուցիչ պատասխաններ բերել, եւ մեք յաճախ յանիրաւի կը զայրանանք իրեն դէմ։ Եթէ չեմ սխալիր, վեց նիստէ ի վեր բացուած է Ազգ. Ժողովոյ նոր նստաշրջանն, եւ նոյ դեռ հիմնական խնդիր մը ձեռք չառաւ. Ի՞նչ կ'ըսեմ, նա դեռ նախագիծ մը չունի իւր առջեւ այն խնդրոց որովք առաջադրած է զբաղիլ այս տարի։ «Օր աւուր բղխէ զբան». երեսփոխան ես, նստի կ'երթաս, բայց ստուգապէս չգիտես թէ ինչ խնդիրներ պիտի գրաւեն Ժողովոյն ժամերն ու ինչ նիւթոց վրայ պիտի կոչուիս խօսիլ. Օրակարգ մը կայ թէեւ, բայց այդ աւերեւոյթ բան մ'է, իբրեւ ձեւ եղած միայն, վասն զի ի Ժողով գումարուելու համար հարկ է որ առիթ մ'ունենանք ու օրակարգին մէջ բան մը նշանակուած լինի, թէեւ այդ նշանակուածն ալ դարձեալ նախորդ նստին մէջ յանուկնկալս ծնունդ առած խնդիր մ'է։ Սակայն այդ ալ կը յետաձգուի, եւ ահա նոր հարցումներ, նոր հարցապնդումներ, որք Ժողովոյն աս ու ան անկիւնէն կը ծնին եւ արուեստական հրոյ անիւի մը դպչող կայծին նման խկոյն կը բորբոքեն Ժողովը ու զայն ժամերով կը հոլովեն կայծեր՝ շաչիւններ ու ճայթիւններ արձակել տալով անընդհատ, մինչեւ որ օդին մէջ սպառին ու մարին խօսքի բամբուշներն ու ցրուին Ժողովականք, մի քանիներն խիստ հպարտ ու փքոցուոյց այն Փիլիպպեաններուն վրայ որովք գոռացուցին Ժողովատեղւոյն կամարներն ու սարսեցուցին... կախածոյ կանթեղներն։ Իրաց անկանոն ընթացքին պատճառն այս կամ այն Վարչութիւնն չէ ըստ իս կամ դէթ դեռ այնպէս համարելու պատճառ մը չունինք, քանի որ մեր հիմը խախուտ է, քանի որ դեռ կանոնաւոր պիւռէ մը չենք քուէարկած. քանի որ մեր Վարչութեան ձեւ անորոշ ու տարտամ է դեռ ու քանի որ բուն Վարչութիւնը մեր մէջ բազմագլուխ ճիւաղի մը կը նմանի։ Հիմնական բարեկարգութիւն պէտք է նախ կեդրոնին մէջ եւ յետոյ նորա օրինակին համեմատ ճիւղերուն մէջ։ Պէտք է որ որոշուին ու գծուին երեսփոխանական Ժողովոյն, Ազգ. Վարչութեան եւ Օժանդակ Խորհուրդներուն իրաւասութեան սահմաններն, պաշտամանց բնութիւնն, առնչու-

թեանց եղանակն, օրինաց գործադրութիւնն ապահովող պայմաններն ու իշխանութեան տրամադրութեան տակ դրուին հասոյթի որոշ աղբիւրներ, եւ պէտք է որ Վարչութիւնն լինի իրօք Վարչութիւն ու անկէ դուրս մնացող անհատներն ալ, ինչ եւ լինին, յարգեն զայն, վստահին անոր եւ հնազանդին։ Ցորչափ այս քառսին մէջ մնան իրերն, ի զուր Ազգ. Ժողովն պիտի բարդէ հարցում հարցումի վրայ. ոչինչ պիտի արտադրի այդ հարցմանց նկատմամբ պահուած լռութենէն կամ տրուած պատասխաններէն։ Երեսփոխանական ժողովն պարտի պահ մ'ամփոփել ինքզինք, ըմբռնութեամբ քննել իրաց ընդհանուր կացութիւնն, բարւոք վարչութիւն մ'ու կանոնաւոր ընթացք մ'ստանալու համար մեր ունեցած կարօտութիւններն ուսումնասիրել եւ հիմնական խնդիրներու բրոկրամ մը շինելով սկսիլ մէկիկ մէկիկ զանոնք լուծելու աշխատիլ։ Մէկդի թողլով առայժմ այնպիսի հարցեր որք կը վերաբերին ներկայ անկերպարան վիճակին հետեւանաց եւ ոչ պատճառներուն։ Թող դրամի Վարչութեան կազմակերպութեան, ելքումէջ հաւասարակշռութեան, դպրոցաց կարգադրութեան, եկեղեցականութեան բարեկարգութեան, հայրապետական ոմոռոց իրենց մէջ ու ժողովրդեան հետ յարաբերութեանց, վանօրէից արդիւնաւորութեան, դատարանաց օրինաւորութեան, գաւառայնոց անտեսական անանխանձելի վիճակին բարւոքման ու պանդխտութեան արդելման խնդիրներով, մեծ ու հիմնական խնդիրներ որոց պնդիչական կերպով պարտի ուշադրութիւն դարձնել Երեսփոխանութիւնն՝ չարիքն իր աղբիւրին մէջ դարմանել ջանալով որչափ հնար է ու չնմանիլ այն տգէտ բժշկին որ փոյթ չընէր գիտնալ տիսին բնութիւնն ու կ'անցընէ ժամանակն անհետեւել ջանալով ախտանիշներն որք կը նորոգին անվրէպ ու անդուլ՝ քանի որ արմատն կենդանի է։ Թող յատուկ Ցանձնախումբ մը կազմէ որ պաշտօն ունենայ հիմնական ու անհրաժեշտ խնդրոց ցանկ մը պատրաստել ու անոնց մասին ծրագրեր յօրինելով հեռագրեալ բերել ժողովին։ Ինձ կը թուի թէ այն ատեն Երեսփոխանական ժողովն կը մնայ իւր ճշմարիտ օրէնսդրական պաշտօնի շրջանակին մէջ ու կսկսի ըստ կարի առաւել արդիւնաւոր ընել իւր նիստերն։

Մինչ անդին երեսփոխանական ժողովը քիթ պոչ կ'ընէ վարչութեան ու ինքզինք անկէ արհամարհեալ անտեսեալ նկատելով կը զայրանայ, որոնցնդհանուր ճաւեր կ'արձակէ նորա դէմ, ասդին սեռ մ'ուրիշ սեռի մը դէմ նոյն բանը կ'ընէ եւ՝ իւր արդիւնք իւր սրանեղութեան՝ դրական բողոք մը կը նետէ հրապարակի վրայ որ իսկոյն ամենուն ուշն ու ուրուշը կը գրաւէ։ Ընթերցող բարեկամ, մակաբերեցիր անշուշտ որ խօսքս Տիկին Տիւսարի հրատարակած Մայոտային վրայ է։ Այս մեր մէջ նորանշան երկի մասին անտարակոյս այս օրերէն մին քննադատութիւն մը պիտի կարդաս Երկրագուտին մէջ, բայց ներելի է մեզ յառաջ քան զայն խօսիլ անոր վրայ կամ անոր տեսիլ։ Արդէն ամենուն բերանն է ան. ուր չխօսուիր նորա վրայ. տանց մէջ, ճեմելեաց վրայ, չոգենաւուց մէջ օրուան խօսքի առաջին նիւթն է, եւ մի միայն գործ քանի կարդ մարդեր հետաքրքրած է. դրագէտները, փիլիսոփաները, ամուսինները, կիները հետաքրքրուած են առանձին առանձին տեսակէտներով։ Այս ինչ դրագէտն հիացմուն անկեղծ աղաղակ մը կ'արձակէ, միւսն իւր այրական հպարտութեան մէջ ինքզինք նուաստացեալ կ'զգայ կնոջ մը դերազանցութեանմէն եւ իւր այր որով եւ մեծագոյն դրագէտի համբաւն պինդ պահելու համար չհաւանելիք կ'ընէ, առ առաւելն «իրրեւ կին բաւական ալեկ է գրեր» կ'ըսէ. մինչդեռ իրեն, որ այր է, տարիներով դաս կրնայ տալ Մայոտայի հեղինակուհին։ Ամուսիններն իրար կանգնին, կը կարծեն թէ իւրեանց կանանց սիրան իրենցմէ կը խուսափի, եւ նոյն իսկ ամէն երեկոյ տուն դառնալու ատեն մի քիչ երկիւղ ունին թէ մի՛ գուցէ վանդակէն փախած ըլլայ աղաւնին, եւ երբ զայն հոն կը տեսնեն՝ լոյն չունչ մը կ'առնուն, բայց մէկ կասկածին ուրիշ կասկած մը կը յաջորդէ. աղաւնին վանդակին մէջն է իրաւ, բայց սէրը աղաւնիին մէ՞ջն է. վանդակին մէջ վանդակ մ'ալ կայ, այն է սիրան. արդեօք հոն բանտուած թռչունն հո՞ն է տակաւին, այսինքն կնոջ սէրն. դժբախտութիւնն այս է որ վանդակին պարսնակութիւնն քիչ մը դժուար է ստուգել ու անկէ փախչիլն ալ շատ դիւրին։ «Ո՜հ, անիծեալ դիրք, կը գոչէ խեղճ ամուսինն իւրովի, դու որ եկար սրտիս հանգիստը խռովել...։»

Ու զգուշութեամբ կը պրպտէ կնոջ գրեանն, մի՛ գուցէ հոն ըլլայ գարշելի գիրքն, սատանան որ գրքի կերպարանքի տակ ելեր է փորձել ու մոլորեցնել եւաներն, ինչ որ աւելի հաւանական ու դիւրին է քան թէ օձի կերպարանքի տակ, վասն զի գիրքն իրօք կը խօսի։ Կանանց կացութիւնը զարմանալի է այս գրքին առջեւ. եթէ չհաւնին՝ իրաւունք պիտի տան իւրեանց ամուսնոց բռնութեանցն ու անուղղակի քաջալերութիւն մը զանոնք սատակացնելու, եթէ հաւնին՝ ընդունած պիտի ըլլան որ կին մ'որ իրենց եւէն տարբեր մէկն է՝ աղէկ բան մ'ըրեր, գրական երկ մ'արտադրեր է որու իրենք անկարող են, ունի արժանիք մ'որ իրենց կը պակսի, եւ զայս խոստովանիլ իրենց անձին դէմ անիրաւել է. վարպետորդիներն սակայն հնարք մը գտած են միանգամայն հաւնելու ու չհաւնելու. «Ըստ նիւթոյն ճշմարիտ է, բայց ըստ կերպին անտանելի։» Եւ ստուգիւ անտանելի մանաւանդ կարգ մը կանանց համար որք չեն կրնար ներել բնաւ որ իրենց սեռէն մէկն սքնքան աղէտ բան մը գրած լինի, վիպասան ըլլայ, խմաստասէր հռչակուի, իրրեւ հեղինակ գովաբանուի, մինչդեռ իրենց, որ յաւակնութիւն ունին նմանօրինակ տիտղոսի, խօսքն անգամ չըլլար։ Bas-bleu ներու զայրոյթը կը շարժէ Տիկին Տիւսաբի գործն։ Եւ անոնցմէ ունինք, թէ եւ հրապարակի վրայ շատ չեն երեւիր այս վերջի ատեններս։ Հապա ի՞նչ ըսենք անոնց համար որք bas-bleu ալ չեն ու յաւակնութիւնն ունին գրագէտի անունին, որ ուրիշին գրածին տակ կ'ստորագրեն ու կը հրատարակեն, կարծելով թէ որ եւ է գրուած սիրոյին սուտ խոստովանութիւն մ'է որու տակ կրնան միշտ ստորագրել անխիղճ։ Չեմ ուզեր այժմ խօսիլ այս մատենին գրական ու խմաստասիրական արժէքին վրայ որ մեծ է, բայց կը տեսնեմ թէ ի՞նչ վէվերներ կը հանէ ու պիտի հանէ ընտանեաց մէջ, ի՞նչ յեղաշրջումներ մտքերու ու տուներու ու սրտերու մէջ։ Ամէնէն աղատասէրն պիտի զայրանայ լսելով որ կին մը կը յանդգնի հաստատել թէ կինն ալ սիրտ՝ միտք ու կամք ունի եւ իրաւունք նոցա ներշնչութեանց հետեւելու, եւ ամէնէն աղքատամիտ կինն ալ պիտի փութայ գրիչ ձեռք առնուլ իւր հրապուրանաց վրայ յաւելու համար գրագրի անուան փայլն, կարծելով թէ այդ գը-

րիչն այնքան դիւրին է ունենալ որքան փետուր մ'իւր գըլ-
խարկին վրայ, ու զուտակ ունենալու անփոյթ կինն իսկ պի-
տի չկրնայ պլանալ իրեն մեռաւոր ծնունդ մը։ Եւ շատ կը
վախնամ որ հրապարակը ողողուի վարսագեղ հեղինակներով
ու անպէս փիլիսոփայներով, որք գոնէ իրենք սորոգրած
պիտի ըլլան այն գրուածներն որոց տակ պիտի փայլին ի-
րենց անուններն։ Գուցէ եւ Ֆիլամենդներ Պէլիզներ անտե-
սեն ընտանեկան պարտքերն ու սպասներն, քերականու-
թեամբ ու հռետորութեամբ զրաղին աւելի քան կարով ու
խոհանոցով, վէպ մը կցկցելու նպին քան տղուն պատասխ
հագուստը կարկատելու, իրենց երեւակայութիւնը վառելու
համար վառարանը թողուն մարիլ ու Դրիսոդենները ելնեն
տալ իրենց աղջիկներն։ Սոքա կրնան պատահիլ ու անխու-
սափելի անառողութիւններն են աղէկ բաներու։ Խնդիրն այս է
թէ Հայ տիկին մը իմաստասիրական վէպ մը գրեր է որ լուրջ
խնդիրներ կը յուզէ հաճելի ձեւի մը տակ ու հրապուրալի
ոճով։ Այս պատիւ մ'է տիկնոջ ու Հայ Ազգին, որու մէջ
այնքան հաղուագիւտ են ճշմարիտ գրագիտուհիներն. Սդալ-
ներ, Ժորժ-Սաներ, Սուէչիններ։ Գրգիռ մ'է նաեւ անոնց
որք կարողութիւն ունին երեւելու հրապարակի վրայ, թե-
րեւս եւ ժամանակ, բայց որք յետ ամուսնութեան կը թաղ-
ուին բոլորովին ընտանեկան կենաց մէջ ու ալ ձայն ձուն
չեն հաներ։ Զորօրինակ, ո՞ւր է արդեօք Անահիտ ինչ կընէ,
նա կը գրէր մերթ եւ մենք տեսած էինք իր վրայ ճշմարիտ
գրագիտուհւոյ մը խորն. կ'երգէր ու կը ճառէր. Հիմէն
արդեօք կ'ատէ՞ Մուսայներն. Տիկ. Տիւսաբ գործնականա-
պէս հակառակն կը հաստատէ։ Պէտք եւ օգտակար է որ լաւ
գրող կիներ լինին որք իրենց տեսակէտով խառնեն ընկերա-
յին խնդիրներն, մերկանան իրենց խոհերն ու զգացումներն
ու այսպէս նպաստեն այս խնդրոց լուսագոյն լուծման՝ եր-
կուստեք լսուելով կարծիքներն։ Բաց ասել, գրականու-
թիւն մ'որ մի եւ եթ սեռի արդիւնք է՝ կատարեալ գրական-
ութիւն է եւ կը պատկերացնէ՞ ժամանակի մ'ոգին իւր բո-
լոր կողմերով. եթէ կիներ չգրեն ու լրբեւ ներկայացուցիչ
իրենց սեռին՝ չհաղորդեն մեզ սորա մտածումներն ու սորա
սրտին յոյզերն ու տպաւորութիւնքն, կրնա՞նք կատարեալ-

պէս ճանչել ժամանակ մը ու մարդկութեան երկու մեծ մասերն իրարանց ճշմարիտ յարաբերութեանց մէջ տեսնել։ Եւ ինչ գրագիտական գեղեցկութիւններ կան որք իգական գրչի մը տակ միայն կրնան երեւան գալ եւ յորոց զուրկ է գրականութիւն մ'որ իւր մշակներուն մէջ կին չունի։

Լաւ գրագիտուհիներ պիտի ունենանք անշուշտ հետզհետէ երբ Մեզպուրեան վարժարանի նման վարժարաններէ ելնեն ուսեալ օրիորդներ, ինչպէս ելան մի քանիներ այս տարի։ Ուսումնասարաններուն ճաւերն գեղեցիկ կին եւ կը ցուցնէին մտածելու եւ բացատրելու բաւական կարողութիւն։ Այդ հանդէս շատ սրտագրաւ էր եւ յուսատու ապագային համար, ինչպէս նաեւ այլ ամէն դպրոցական հանդէսներն, որոց մի քանին իրենց փայլին մի մասն կը պարտէին Սրբազան Պատրիարքի ներկայութեան։ Դժբախտարար կարելի չեղաւ ցարդ պարզել սա կէտ թէ Ազգապետին ներկայութեան փայլն երաժշտական գործոյ բացակայութիւնն կը դարմանէ՞ բոլորովին, զի Գասը գիւղցւոց դպրոցական հանդէսն կը կատարուէր թատրոնի մէջ ուր աշխարհական նուագարան մ'որպիսի է դաշնակն՝ կրնար համաձակիլ լսեցնել իւր ձայնն, եւ զի խասգիւղի մէջ ալ Ընթերցասէր ընկերութեան երաժշտաց խումբն եթէ ոչ եկեղեցւոյ պատերէն ներս՝ գէթ դրանն առջեւ հնչեցուց իւր պղնձեայ գործիներն։ Սա յայտնի է որ ուրիշ Պատրիարքի մը — այն է Եսայի Սրբազանին — ներկայութիւնն բնաւ չը կրցաւ դարմանել Հայկական Կրթարանի հանդիսին ցրտութիւնն որ արդիւնք էր երաժշտական գործոյ ու ծափերու բացակայութեան՝ ըստ հրահանգի Կրօնական սրբամաքուր ժողովոյ։ Բայց տարօրինակ բան. Կրօն. ժողովն ծափահարութիւնն իսկ կ'արգելու իբրեւ աշխարհային ցոյց մ'ուրախութեան ու անվայել սրբավայրին վեհութեան, ու այս արգելքն ի գործ կը դրուի ճշդիւ յՕրթագիւղ, մինչդեռ ի Խասգիւղ Ս. Պատրիարք Հօր ու Կրօն. ժողովոյ ատենապետ Սրբազանին ներկայութեանն իսկ հանդիսականք բուռն ծափերով անընդհատ կը գոռացնեն Ս. Ստեփաննոս եկեղեցւոյ կամարներն, ու ոչ ոք բան մը կըսէ իրենց։ Ինձ այնպէս կը թուի թէ եթէ Ընթերցասէր ընկերութեան երաժշտաց

խումբն եկեղեցիէն ներս ալ դար նուագել՝ դարձեալ ձայն հանող չպիտի ըլլար, քանի որ այլ եւս այդ արգելման պէտքն անցած էր ու ան իր գործը կատարած էր. այդ արգելքն Հայկական կրթարանի հանդիսին վայելը մարելու ծառայող շինուցիչ գործիք մ'էր որ կրօնական ժողովոյ ապսպրուած էր բարձրագոյն ճոխութենէ մը (ճոխութիւն՝ իշխանութիւն ալ ըսել է), եւ սրբազնասուրբ ատեանն ալ իսկոյն կերատած ու յանձնած էր որում անկ էր. գործիքը մէկդի նետուած էր իր գործը գլուխ հանելէ, հարուստ կիրք մը յագեցնելէ, վրէժ մը լուծելէ յետոյ: Ո՜վ ժամանակք, ո՜վ բարք. եկեղեցական ժողով մ'իւր ներշնչութիւններն կ'ընդունի աշխարհային գաւազ կրքերէ ու գործիք կը դառնայ անոնց ու ծաղրելի ու ծիծաղելի կը դառնայ ամէնուն: Միթէ դաշնակի ձայն լսելով եկեղեցւոյ մէջ ինքզինքնիս թատրոնի կամ զրօսարանի մէջ պիտի կարծէինք. այն ատեն պէտք էր ուրեմն Գատը դիւղի թատրոնին bel-étage ի առաջին օթեակին մէջ, ուր աչքը սովոր էր տեսնել զարդագեղ ու գեղազարդ տիկիններ ու ականջն վարժ էր ըմբռնել սիրային փսփսուքներ, յանկարծ վեղար ու կնդուղ տեսնելով ու հայր մեր ու պահպանիչ լսելով՝ ինքզինքնիս եկեղեցւոյ մէջ կարծել. բայց բնաւ մէկն այսպիսի սրբազան տպաւորութեան չենթարկեցաւ. երկիւղ չէր ուրեմն որ անդին ալ անսուրբ տպաւորութեան ենթարկուէր մարդ ի լուր դաշնակին ու ծափերուն: Բայց արդէն տեսանք այս ծաղրելի հանելուկին լուծումն:

ՀՐԱՉԵԱՑ

ԲԱՂԱՆԻՔ

Բաղանեաց սովորութիւնն 'ի հնուց անտի կայ. ըստ ամենայն հաւանականութեան նախ եւ յառաջ տաք երկիրներու մէջ ծնունդ առած եւ տակաւ առ տակաւ երկրիս ամէն կողմ տարածուած է, եւ երթալով այնչափ անհրաժեշտ հարկ մը դարձաւ որ հին կրօնքներուն շատերը զայն արարողու-

թեանց կարգը դասեցին, որպէս եւ այժմ Մահմետականաց համար կրօնական պարտք մ'է օրը մի քանի անգամ ջրով լուացուիլ։

Մարդիկ 'ի սկզբան անդ բնական ջրերով եւ եթ կը լուացուէին, հուսկ ապա գաղջ ջուր գործածել սկսան։ Ի Հռովմ՝ հանրապետութեան ատեն, ժողովուրդը Տիբէր գետին մէջ կը լուացուէր, գաղջ ջրոյ բաղնիքներ միմիայն մեծատանց տուները կային։ Ակնաւոր անձինք, ինչպէս Կիկերոն, Պլինիոս եւ այլք՝ իրենց յատուկ բաղնիքներ չունէլ տուած էին։ Առաջին հասարակաց բաղնիքը չինողը Մէսէն եղաւ, յետ այնորիկ բաղանեաց թիւը շատցաւ. նախնիք բաղանեաց մեծ յարգ կ'ընծայէին, ինչպէս որ հիմա ալ Եգիպտացիք, Արաբացիք եւ բոլոր Մահմետականք շատ հոգ կը տանին բաղանեաց։

Հիւսիսային երկիրներու բնակչաց բաղնիքները մեր գիտցած ձեւով չ'են. նոքա նախ տաք ջրոյ մէջ կը մտնեն եւ ապա պաղ ջրոյ մէջ եւ կամ մինչեւ իսկ ձիւնով կը շփուին, այսպէս յաճախ եւ փոփոխակի մէջ մը տաք մէջ մ'ալ պաղ ջրոյ մէջ կը մտնեն եւ կելնեն։

Միջին դարուց մէջ բաղանեաց սովորութիւնը գրեթէ անհետանալու վրայ էր, զի յայնժամ իւրաքանչիւր ոք կը գործածէր ճերմակեղէններ՝ որք թէեւ մարմնոյ արտահոսումը կը ծծեն եւ մասամբ իւիք բաղանեաց դերը կը կատարեն, բայց երբէք չ'են կրնար անոնց տեղը բռնել. երկու երեք դարէ 'ի վեր բաղանեաց սովորութիւնն եւս քան զեւս տարածուելով՝ անոնց թիւն ամ ըստ ամէ բազմանալու վրայ է։

Բաղանեաց ազդեցութիւնն իմանալու համար պէտք է մարթոյ գլխաւոր պաշտօնները գիտնալ։ Մարթոյ առաջին պաշտօնն է արտահոսումն՝ որոյ քանակութիւնը միջին հաշուով 1 ½ հազարակրամի կը հասնի քսան եւ չորս ժամուան մէջ։

Սոյն արտահոսումը մարթոյ վրայ կը շոգիանայ եւ կը ձգէ անդ մի հաստատուն մաս բաղկացեալ հանքային աղերէ եւ կենդանային նիւթէ մը՝ զոր մասամբ իւիք կը ծծեն ճերմակեղէնք. սակայն մնացած աղտեղութիւնք լուացուելով եւեթ կ'ելնեն։

Մարթոյ երկրորդ պաշտօնը զգայնութիւն է, այսինքն չոշափման կարողութիւնը, որ պէտք է անփոփոխ եւ անայ-

լայնելի մնալ, այս ալ լուացուելով կ'ելլայ, ըստ որում աղ-
տեղի մարմինք իւր այս զօրութիւնը կորսնցնելով իրը անընդ-
դայ կը դառնայ։

Գալով բաղանեաց ազդեցութեան։ Եթէ ջրոյ բարեխառ-
նութիւնը մարմնոյ բարեխառնութեան հաւասար ելլայ, մար-
մինը ի հաւասակշռութեան անդ կը մնայ. իսկ եթէ ջրոյ բա-
րեխառնութիւնը նուազ ելլայ, մարմինը իր ջերմութենէն կը
կորսնցնէ, ապաքէն ցուրտ ջրոյ մէջ ընկղմեալ մարմինը ընդ-
հանուր սարսուռ մը կ'զգայ, մորթը կը քաղուի եւ առաջուց
որչափ տաք ելլայ այնչափ աւելի կը պաղի, երբ ցրտոյ ազ-
դեցութիւնն երկարատեւ լինի, նախ մորթն եւ ապա մարմ-
նոյ ընդհանուր գործարանք կծկուելով՝ խկոյն կ'սկսին դո-
ղալ մնունք եւ կրճտել ատամունք, յայնմ ժամու սրտի բա-
խիւնն ալ կը յամրանայ եւ մորթը պաղելով արիւնը դէպ ի
կեդրոն կը մղուի. հետեւարար ներքին գործարանաց մէջ
արեան հաւաքմունք, լուծմունք, թանչք, արիւնահոսութիւնք
եւ այլ այսպիսի հիւանդութիւնք յերեւան կուգան։

Եթէ ցրտոյ ազդեցութիւնը կարճատեւ լինի, վայրիկ
մ'եռաքը երակաց բախիւնը իր նախկին վիճակն ստանալով՝
մորթը վերստին կը տաքնայ, եւ մարմինը իր հաւասարակշռ-
ութիւնը կը գտնէ, բայց թէպէտ ջուրը չափազանց պաղ ելլայ,
մորթն աւելի կը մսի եւ ներքին գործարանաց մէջ ար-
եան հաւաքմունք կը շատնան, եթէ երկար չմնայ, մարմինը
նորէն իր նախկին վիճակը կրնայ ստանալ, բայց ընդհակա-
ռակն երկար ատեն մնայ եւ շարժումներ չընէ՝ կրնայ մահ
պատահիլ ինչառութեան խափանուելովը։

Խիտ ու թանձր ջուրը՝ տաքութիւնն աւելի դիւրաւ կը հա-
ղորդէ, զոր օրինակ, ծովու ջուրը՝ որ ի հաւասար բարեխառ-
նութեան եւ ի հանգստեան, դետի ջուրէն աւելի պաղ կ'ելլայ, այս մասին ջրոյ շարժումն լինելն ալ ազդեցութիւն ու-
նի, դետոյ սրընթաց կոհակներն եւ տատանեալ ծովունա-
լիքները մարմնոյ վրայ բախելով՝ զայն աւելի եւս կը դիրդ-
ռեն եւ դիւրաւ պաղելէ կ'արգիլեն։

Ջրոյ բաղադրութեանը մէջ գտնուած աղային նիւթեր զայն
եւս առաւել դրդռիչ կ'ընեն. եւ մարմինն ոչ միայն ջուրն՝
այլեւ անոր մէջ գտնուած աղի մասնիկներն ալ կը ծծէ, եւ

այսու պատճառաւ ծովու ջուրին գրգռիչ յատկութիւնն աւելի զգալի է մեզ։

Տաք կլիմայից ներքեւ 25° էն մինչեւ 30° տաքութիւն ունեցող բաղնիքներ ընդհանրապէս պաղ կը համարուին. բաղանեաց արդիւնքն է մարմինէն մաս մը տաքութիւն պակսեցնել, արեան շրջանը յարմացնել, մարթային չափաղանց արտաշնչման առաջքն առնուլ. հետեւապէս մարմնոյ կայտառութիւն եւ աշխուժութիւն պարգեւել, սակայն առանք յառաջ գալու համար, ծով մտնողը պէտք է շարժումներ ընէ, վասնորոյ լողալ գիտցողներ աւելի շատ օգուտ կը քաղեն։

Պաղ ջրոյ բաղանեաց մէջ մտնողն եթէ անշարժ մնայ, կը մսի, երակին զարկը կը քիշնայ, մարմնոյ գործարանք մինչեւ աստիճան մը կը յամրանան. վերջապէս ծովու բաղանեաց ամենամեծ արդիւնքն է ջղային դրութիւնը գրգռել։

20° — 25° տաքութիւն ունեցող բաղնիքներ միւնոյն ազդեցութիւնն ունին, նա մանաւանդ ամառն ի բարեխառն կը լինայս, սակայն 10 էն մինչեւ 20, կամ աւելի քիչ տաքութիւն ունեցող բաղնիքներ մարմինը սաստիկ կը կծկեն, որով ի յայտ գան արիւնահոսութիւնք, թանչք, լուծմունք եւայլք յայսպիսեաց։

Ծովու ջրոյ բարեխառնութիւնը իւրաքանչիւր կլիմային միջին բարեխառնութենէն դոյզն ինչ կը տարբերի, որ իւր շարժուն ալիքներով եւ մէջը պարունակած այլ եւ այլ աղերով մարմնոյն աւելի կը ներգործէ, հետեւաբար ծովու ջուրը գետի ջուրէն աւելի կաղդուրիչ ու գրգռիչ է, ծովուն աղի մթնոլորտն ալ մեր վրայ ազդեցութիւն ունի։

Ծովուն բաղանեաց փափկակազմ անձանց եւ աւշային խառնուածք ունեցողներուն, տկար ու վատառողջ եղողներու օգտակար լինելն ամենուն ծանօթ է. նմանապէս ամէն մարդ գիտէ թէ ծովը առտուն եւ իրիկուն կը մտնեն անօթի փորանց քրտնած չլինելու պայմանաւ, եւ հինգ վայրկենէն մինչեւ կէս ժամ կրնան կենալ, այս ալ գիտնալու է թէ ծովու բաղնիքը ամէն մարդու յարմար չգար, յայն սակս ծով մտանելէ առաջ պէտք է հմուտ բժշկի մը խորհուրդ հարցնել։

Ղ. Յ. ՊԱԼԵԱՆ

ՈՍԿԵԴԱՐ—ԹՂԹԵԴԱՐ (1)

Նախապատմական հնախօսութեան մէջ մի քանի դարեր կը յիշուին, քարե դար, պղնձէ դար, երկաթէ դար: Բանաստեղծք ալ նմանապէս յօրինած են մի քանի դարեր. ոսկեդար, արծաթէ դար, պղնձէ դար, երկաթէ դար. եւ, իսկ մեր դարուն կը վերաբերէր ստեղծել Թղթեդարն, զի կատարելապէս թղթին իշխանութեանն օրով եւ ներքեւ կ'ապրիմք այսօր: —

Կը ծնիմք՝ թուղթ պէտք է մեզ, կ'ապրիմք՝ թղթեր պէտք են մեզ, կը մեռնիմք, թուղթ պէտք է մեզ, միշտ թուղթ, ամէն տեղ թուղթ. — Առանց թղթի քայլ մ'իսկ չ'եմք կարող ընել զի ամէն ինչ թուղթ է եւ թուղթն ամէն ինչ է ներկայ դարուս մէջ: — Ուսում, օրէնք, կանոնագիրք, արհեստք եւ արուեստք, վաճառականութիւն, երկրագործութիւն, հասարակային շինութիւնք. թղթատարութիւնք, հեռագիրք, հարստութիւն, վարկ, եկամուտք, թուղթ եւ թղթով է ամէն ինչ, դարձեալ թղթով, միշտ թղթով: — Մեր հարք, երբեմն (առա՛ջ, ներկայէն չա՛տ առաջ) ջրախառն կրով ըսպիտակ կը ներկէին իրենց տանց ներքնակողմն, այսօր մեր բնակարաններու պատերն, առհասարակ պարզ կամ ընտիր, գծաւոր կամ գունաւոր, ծաղկապատմոյճ կամ պատկերազարդ, արծաթափայլ կամ ոսկեզօծ թղթերով ծածկուած են: — Աւելորդ է ըսել թէ գրելու կը ծառայէ թուղթն. թղթին վրայ կը պահէ եւ կը յայտնէ մարդ իւր կարծիքն: Որքա՛ն գեղեցիկ գաղափարներ եւ մտածութիւններ կը գրուին եւ կը նկարուին, որքան ստութիւններ, խայտառակութիւններ եւ երբեմն ալ ճշմարտութիւններ 'ի հանդէս կը բերուին 'ի տես կը դրուին թղթի վրայ ..:

Լրագիրն, այն թղթէ գործիքն, պիտի կարէր օգտակար լինել մարդկութեան, այլ դժբաղդաբար, լրագրաց ընդհա-

---

(1) Փարիզու Պօմարշէ լրագրէն քաղած եմք յետագայ յօդուածն. այլ ինչ ինչ փոփոխութիւններ բերած եմք նորա Թարգմանութեան մէջ՝ զ'այն հայացնելու՝ եւ մեր ընթերցողաց ճաշակին յարմարցնելու համար:

Ա. Գ. Փ.

նուր թիւն ամենուրեք անհամեմատ առաւել է այն ճշմարիտ լրագիրներէն որք անկեղծօրէն թարգման կը լինին ճշմարտութեան. որք լաւ կ'ըսեն ինչ որ լաւ է եւ պէտք է լաւ ըսել։ Զանազան ձեւերու տակ, եւ զանազան տեսակ թուղթ կը գործածեմք, այլ առանց ըսելու թղթին մէն մի տեսակին յատկութիւնք, զայն գործածողին վիճակն ու նպատակն, միտքն ու արժանիքն որոշել կարելի է։ —Թուղթն կը ծառայէ նամակագրութեան. թղթով կը տեսակցիմք մեր սիրելեաց եւ թշնամեաց հետ։ Առաջին պարագային մէջ գեղեցիկ թուղթ մ'է նա. սահուն, փայլուն, քաղցրիկ, գողտրիկ եւ ծաւալով ալ փոքրիկ։ Կապտագոյն, վարդագոյն կամ հաւկթագոյն թղթի վրայ, սիրահար քերթողք, գեղեցիկ ոտանաւորներ կ'ուղղեն իրենց գեղեցկագոյն սիրուհեաց։ — Դրոշմեալ թուղթն, նուազ կակուղ, աւելի հաստատուն եւ դիմացկուն է։ Կառավարական պաշտօնէից, ընդհանուր դատախազներու եւ գործի մարդոց յատուկ թղթին վրայ կը գրուին աղերսագրեր, ազդագրեր, հրաւիրագրեր, կարեւոր վճիռներ, պարտաւորիչ պայմանագրեր, ամուսնութեան անմակտելի պայմանագրեր զ'որս չ'է կարելի քակել արդարեւ զի կնութողութիւնն ընդունուած չ'է տակաւին մեր մէջ . . . . ։ — Դրոշմեալ թղթով է որ, տգեղ մարդիկ, ամենատգեղ բաներ իմաց կուտան մեզ. . . ։ Թղթով է որ քաղաքականութեամբ կ'զբաղիմք, կը ճառեմք, կ'ընարեմք եւ կը տեղեկագրեմք. . . — ինչ անտեսի վայրապար սպառում թղթի. . . ։ Թղթով է որ մեծ ու պզտիկ տպագրեմք եւ կը տարածենեմք։ — Թուղթն է որ, մեռելատոմարի ձեւով, մեր մշտայոյզ կեանքն երջանկութեամբ կամ դժբաղդութեամբ կը լնու, մերթ՝ մի անժառանգ բաղմահարստ ազգականի, եւ մերթ՝ մի գթասիրտ բարերարի մահն իմացնելով մեզ։ Թուղթն է որ, հարսանեաց հրաւիրագրի ձեւով ալ, յաճախ անտեսանելի եւ անյուսալի պատրանաց, ցաւոց եւ արտասուաց դուռ մի բանայ մեր ոտից առջեւ. . . . ։

Վերջապէս թղթով եւ թղթին հետ կ'ապրիմք։ Քանի՞ քանիներ, թէ չը լինէր թուղթն, ոչ յարկ պիտ'ունենային եւ ոչ վարկ, ոչ յարդ եւ ոչ կարդ, ոչ բարք եւ ոչ փառք, ոչ կսկիծ ոչ թախիծ, ոչ ծիծաղ եւ ոչ խաղ, ոչ հաճոյք եւ ոչ

սուգ, ոչ յոյս եւ ոչ լոյս, ոչ նախանձ հոգեխանձ եւ ոչ գանձ, ոչ տաղանդ եւ ոչ խանդ, եւ ոչ իսկ.... մի սիկառ ծխելու ամենաջնջին գոհութիւնն....: Այո, ոչինչ պիտ՝ուենենայինք եթէ չը լինէր թուղթն. առանց ցորենի մարդ կարէ ապրիլ, ինչ պիտ՝ընէինք եթէ պակսէր թուղթն: — Ո՛վ խեղճ հարուստ դրամատէր որ օրն մի քանի անգամ մեծափարթամ մի սեղանի մօտ կը բազմիս. խեղճ հարուստ դրամատէր որ լիարուն ոսկի կը մխես տարին, ի՞նչ պիտ՝ ընէիր առանց թղթի. եւ ո՛չ իսկ մեռնելու համար հիւանդանոց պիտի կարէիր երթալ, զի հոն մտնելու ինչպէս եւ անկից ելնելու համար պէտք է հոդարարձութենէն թուղթ մ՝առնուլ: — Ո՛հ, պահ մ՝ենթադրեմք թէ բոլորովին անդոյ լինէր թուղթն... Ի՞նչ պատուհաս, Աստուած իմ: Զգոյութիւն չ՝գոյութեանց... ոչ գիրք, ոչ գրութիւնք, ոչ ընդրագիտք, ոչ լրագրատեաք, ո՛չ դաշնագիրք, ոչ նպատակք, ոչ առաջարկք, ոչ պայմանագրութիւնք, ոչ բանակցութիւնք, ոչ փոխառութիւնք, ոչ փոխատուութիւնք, ոչ խոստմունք, եւ ոչ դրամագիտական—վաճառականական—արժէթղթական —խարէական գործողութիւնք. ոչինչ, ոչինչ...: Ի՞նչ զարհուրելի՛ ենթադրութիւն. քաղաքական, ուշխարհավարական, կրօնական եւ դրամական մահ պիտ՝ասթէր թղթին չգոյութիւնն, եւ պիտի հասնէր աշխարհի վախճանն...:

— Կ՝ըսեն թէ ոսկին կը տիրէ դարուս. կամ ամէն ինչ, դպրութիւնք, գիտութիւնք, արհեստք եւ գեղարուեստք մի բարգաւաճ եւ լուսաւորեալ վիճակի մէջ կը գտնուին եւ այդ պատճառաւ ներելի է 19 երորդ դարն ալ Ոսկեդար կոչել. — Ինչ թիւր ասութիւն... — Ո՛ կորովամիտ ազնիւ ընթերցուհի, կամ ուղղախոհ ընթերցող, որ խորհրդածութեանցս հետեւեցար, չ՝ե՞ս խոստովանիր ինձ հետ թէ թուղթն է այսօր տիեզերաց միահեծան իշխանն եւ թէ մեր դարն ոչ Ոսկեդար այլ ԹՂԹԵԴԱՐ պարտ է կոչել:

ԱՂԵՔ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ԱՂԲԻՒՐՆ ԵՒ ԾՈՎ

Կաթիլ կաթիլ ի ծովն ահեղ
Կաթէր մի ջուր աղբերահոս,
Երբ Ովկէանն անդնդահեղ
Ձայնիւ գոչեց — « Ի՞նչ կ'ուզես հոս,

« Մրրիկն ու չանթն եմ բոցակէզ,
« Ես անեզր եմ երկնից նման,
« Է՜հ, կրնա՞մ պէտք ունենալ քեզ
« Մինչ փոքր ես դու՝ ես՝ անսահման...»

Ովկէանին աղբիւրն ըսաւ.
« — Անշուք անձայն եմ յիրաւի,
« Այլ կը բերեմ քեզ, ծո՛վ անբաւ,
« Մի կաթիլ ջուր որ կը խնդի...»

(Վ. ՀԻԿՈ)

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՀԵՐՄԱՆ ԵՒ ԴՈՐՈԹԷԱ

Կէօթէի, Ալմանիոյ մեծանուն բանաստեղծին սոյն նշանաւոր գործը, զոր ակէ առաջ Մեծ. Ռեմիոս Լիֆէնսի Պէրպէրեան, ազգային հանրածանօթ գրագէտն, թարգմանելով Մասիսի մէջ հրատարակեր էր, այս անգամ Զարդարեան տպարանէն վերատին ի լոյս ընծայուած է պատկերազարդ եւ մաքուր տպագրութեամբ։

Հեղինակին եւ թարգմանչին անուններն ամեն յանձնարարութիւններէն աւելի հզօր են հրաւիրելու համար ընթերցասէր ազգայիններն ունենալ ընթերցանութեան արժանի սոյն գրքոյկէն։

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՂՔ ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏԻ

Գեր. Խորէն Արքեպ. Լուսինեան
Գեր. Հ. Ս. Տէրվիշեան
Մեծ. Աղեքսանդր Գ. Փանոսեան
» Ա. Մէրէմ-Գուլի
» Գ. Ասլանեան
» Գ. Մարգարեան
» Մ. Զերազ
Մեծ. Յ. Թիրեմեան
» Ն. Ղերսէսեան
» Ռ. Յ. Պէրպէրեան
» Ռ. Ռօպէնսօն
» Ս. Յակոբեան
» Տ. Փէշտիմալճեան
» Տ. Քաքսոմանեան

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ.	Մեծ.	Գաբրիել	էֆէնտի	Էգնայեան
Մանչէսթէր	»	Գ.	«	Մոյսովմեան
Վարնա.	»	Կարապետ	»	Յովասաֆեան
Կարին.	»	Յակոբ	»	Համամճեան

ՊԱՏՄԱՆՔ

Երկրագունցն կը հրատարակուի ամիսն մի անգամ:

Տարեկան բաժանորդագինն է Կ. Պոլսոյ համար երկու արծաթ մէնիտ. գաւառաց համար յիսուն դահեկան արծաթ, օտար երկիրներու համար 12 Ֆրանկ, թղթատարութեան ծախքն Ընկերութեանս վրայ լինելով:

Բաժանորդագրութեան տեղին է Մեծ. Աւետիս էֆէնտի Նորատեանի գրասենեակն, Կ. Պոլիս, կամուրջի գլուխը, Վալիտէ Սուլթան խան, թիւ 6:

Խմբագրութեանս վերաբերեալ գրութիւնք ուղղելի են առ Հանդիսիս Տնօրէն Յ. Յ. Պարոնեան, Կ. Պոլիս Հավուզլու խան, միջին յարկ, թիւ 4:

Իւրաքանչիւր թերթի գինն է չորս դահեկան:

Կը վաճառուի հետեւեալ տեղերը՝

Կ. Պոլսոյ Հայ գրավաճառաց խանութներեր. Պանդէ քարու ջրավաճառ. Պօղոս աղայի քով եւ Կամուրջի գլուխ Օսմանեան գրատունը:

معارف نظارت جلیله‌سنك رخصتیله طبع اولنمشدر — رخصتنامه نومروسی ۱۰۴۳ سنه ۲۱شباط۹۸